

Luther és Kálvin felfogása a világi felsőbbbségről és a neki való engedelmességről

LUTHER

„Az emberiség történetének e páratlan szellemóriása, aki hozzá a német irodalmi nyelvnek is megteremtője, kétségkívül kihívja mindazok érdeklődését, akik – tartozzanak bár egyébként akármely körhöz –, az emberiség életfejlődésének kimagasló s időtlen időkre irányadó tényezőit kultúrtörténeti szempontból méltatni s általán a múlt nagy tanulságait és vívmányait a jelenkor javára értékesíteni tudják és akarják.”

(Dr. Masznyik Endre)

KÁLVIN

„A legtöbb görög városban az volt a szokás, hogy idegenekre bízzák a törvényalkotás feladatát. Itália újabb kori köztársaságai gyakran utánozták ezt a szokást; így járt el a Genfi Köztársaság is, és nem csalatkozott. Akik csak teológust látnak Kálvinban, azok félreismerik lángelméjének nagyságát. Éppúgy dicsőségére válnak bölcs ediktumaink – nem kis részük volt bennük –, mint az Institutio. Bármekkora változást hozzon az idő vallásgyakorlatunkban, míg él bennünk a hon és a szabadság szeretete, nem szűnünk meg áldani e nagy férfiú emlékezetét.”

(Jean-Jacques Rousseau)

Luther felfogása

Luthert, mint a népszerű prédikálás és az egyszerű tanácsadás zsenijét többször kérdezték a világi felsőbbbségről, illetve az uralomról, továbbá a felsőbbbség részéről megnyilvánuló erőszakról. Tanácsait szinte mindig kérésre írta. Így történt ez a témánk szempontjából leglényegesebbnek mondható két tanulmány esetében is, „A világi felsőségről”, illetve a katonák hivatásáról szóló „Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása?” című tanulmány esetében. Az előbbi tanulmányt Svarzenberg báró illetve Stein Farkas weimári prédikátor kérésére írta, 1523-ban, míg az utóbbit Kram Aszkaniusz lovag kérésére írta, 1526-ban. E munkái mellett előadásomban Luthernak más munkáira is hivatkozom, így például „A Német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében” címűre, illetve különböző magyarázataira („Szentírás elemzéseire”), leveleire.

Luther számára a helyzet egyértelmű. A hatalom eredete és annak szükségszerűsége kapcsán a reformátor egyértelműen és világosan fogalmaz. Számára a hatalom, és mindaz, ami a hatalmat „megjeleníti” (fejedelmek, lovagok, erőszak, hóhér, bírók, törvények stb.) Istentől rendelt, és szükséges. Mindezt Luther – a „Sola Scriptura” teológusaként – a Szentírásból vezeti le, illetve arra hivatkozva vallja.¹ Fontos, hogy Luther esetében mindez „teoretikus beágyazottsággal” jelenik meg (az ún. kettős birodalom, két kormányzat elmélete). Luther szavaival:

---

¹ Luther mindenekelőtt Pál leveleire hivatkozik (Pál levele a Rómaiakhoz, illetve Pál levele Tituszhoz).

„Summa summarum: a dolognak a veleje ez: a kard hivatala magában véve helyes, isteni és szükséges intézmény, amely nem megvettetést, hanem félelmet, tiszteletet és engedelmisséget kíván, mert különben a bosszúnak a megállója lesz, mint azt Pál apostol mondja (Pál levele a Rómaiakhoz 13. rész, 4. vers). Mert kétféle felsőbbiséget rendelt az Isten az emberek között. Az egyiket lelkinak rendelte igéjével és kard nélkül, hogy ez által az emberek jámborakká és igazakká legyenek és ezzel az igazsággal elnyerjék az örök életet. Ezt az igazságot az Isten az ő igéjével szolgáltatja, melynek hirdetését a prédikátorokra bízta. A másik felsőbbiség világi, eszköze a kard, hogy azok, akik igéje által nem akarnak jámborakká és igazakká lenni az örök életre, azok ily világi hatalom által kényszerítessenek arra, hogy a világ előtt jámborakká és igazakká legyenek. Ezt az igazságot ő a karddal szolgáltatja.”²

Lényeges: Isten az Ura mindkét „dimenziónak”. A „lelki birodalomnak” és a „világinak” egyaránt. Azaz, itt nem egymással szemben álló birodalmak vannak. A két birodalom („a két kormányzat”), a két „kormányzati mód” Isten uralma alá tartozik. Vagy miként egy 20. századi tudós írja – számunkra, „modernnek” számára talán kissé érthetőbben – a két út gyakorlatilag Isten uralmának kétfajta dimenzióját jelöli, két dimenziót, amelyek felett Isten az Úr.³

Milyen a kettő viszonya?

Luther Isten uralmának e két dimenzióját megkülönbözteti egymástól – és így ebben az értelemben el is különíti. A világi hatalom nem avatkozhat a lélek dolgába, a hit dolgaiba. Azt sem mondhatja meg, hogy ki miben higgyen. „A világi hatalomnak vannak törvényei, amelyek tovább nem terjedhetnek, mint a testre, vagyokra, s arra, ami külsőleg létezik a földön. Mert az Isten nem engedheti, s nem akarhatja, hogy kívülről más valaki kormányozzon a lélek felett. Ez okból, ahol a világi hatalom arra vetemedik, hogy törvényt alkot a léleknek, Istennek jogkörébe nyúl s csak ámtja, rontja a lelkeket. Ezt oly világossá akarjuk tenni, hogy az emberek megértsék, hogy a mi lovagjaink, fejedelmeink és püspökeink lássák, mily ostobák, ha az embereket törvényeikkel, s parancsolataikkal kényszeríteni akarják, hogy ily,

---

² LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 13. oldal.

³ BODENSIECK, Julius: The Encyclopedia of The Lutheran Church. Augsburg Publishing House. Minnesota (USA). 1965. 2423. oldal.

vagy oly módon higgyenek.”⁴ Majd később így folytatja a teológiai jellegű érvelést Luther: „Mert egy ember sem képes megölni a lelket, vagy élővé tenni, az égbe, vagy a pokolba vezetni. És hogyha azt nem is akarnák nekünk elhinni, Krisztus mindig eléggé fogja azt bizonyítani, mert Máté evangéliumának 10. rész, 28. versében így szól: Ne féljetez azoktól, kik a testet ölik meg, a lelket pedig nem ölhetik meg; hanem inkább féljetez attól, aki mind a lelket, mind a testet elveszítheti a gyehennába. Én azt tartom, hogy itt világosan ki van véve a lélek minden emberi kézből, és csupán az Isten hatalma alá van rendelve.”⁵

De nem csupán teológiai okai vannak a megkülönböztetésnek, illetve a fentebbi és hozzá hasonló „világi felsőbbséget” bántó és kritizáló lutheri megjegyzéseknek. Maga a józan ész is Luthernek ad igazat – vallja Luther maga, de e ponton akár vallhatjuk mi is. Hisz – miként Luther fogalmaz – „éppúgy, ha még nagy szamarak is, be kell látniok, hogy a lelkek felett semmi hatalmuk sincsen.”⁶ Majd pedig ekképpen folytatja érvelését Luther: „Azonfelül meg kellene érteniük azt, hogy minden hatalomnak csak ott kell és lehet cselekednie, ahol láthat, ismerhet, bírálhat, ítélni, mondhat, cselekedni s változtatni tud. Mert micsoda bírónak lennie az, aki vakon akarna ítélni oly dolgok felett, amelyeket sem nem hall, sem nem lát?[...]A törvényszéknek nagyon biztosnak kell lennie és mindent világosan látnia, amikor ítélnie kell. De a léleknek gondolatai, fogalmai senki előtt sem lehetnek világosak, csupán Isten előtt; minélfogva hiábavaló és képtelen dolog valakinek parancsolni, vagy valakit erőszakkal rábírnai, hogy így vagy amúgy higgyen.”⁷

Azaz, Luther élesen megkülönbözteti a két birodalmat. A világi felsőbbség kezébe a kardot adja a külső rend és a béke fenntartásáért,⁸ míg a Lélek birodalmát az evangélium és az Ige által vezeti. Sajnos azonban, a dolgok sokszor összekeverednek, mondja Luther. Ahelyett,

⁴ LUTHER, Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F.K. Kiadó. 1906. 386. oldal. Luthernek e fentebbi felfogása – bár ahhoz nem ragaszkodott mindig oly következetesen – a későbbi vallásszabadságnak, illetve vélemény szabadságnak a csiráit hordozza magában. Igaz, kijelenthető, hogy Luther nagy valószínűséggel nem osztotta volna annak minden megnyilvánulását, különösen nem az általa oly bátran képviselt tiszta evangéliumi hitet érő támadásokat.

⁵ LUTHER, Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F. K. Kiadó. 1906. 387-388 oldalak.

⁶ Uo. 387. oldal

⁷ Uo. 389. oldal. Ráadásul – teszi hozzá Luther – „Mert bármily szigorúan parancsolják, s bármennyire dühöngnek, többre mégsem kényszeríthetik az embereket, minthogy szájjal és kézzel kövessék őket; a szívet nem kényszeríthetik, még ha széjjel is tépik magukat. Mert igaz a közmondás: a gondolatok vámmentesek” (LUTHER, Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F. K. Kiadó. 1906. 389-390 oldalak).

⁸ EBENSTEIN, William – EBENSTEIN, Alan O.: Great Political Thinkers. Plato to the Present. Harcourt Brace College. Fort Worth (USA). 1991. 338. oldal, illetve NAGY, Gyula: Az egyház mai tanítása. Evangélikus dogmatika I. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest. 2000. 267. oldal.

hogy a pápa és az egyház Krisztus igéjét hirdeté, hadakozik, és háborúkkal foglalja el magát, míg a világiak, a fejedelmek és a császár lelki dolgokba avatkozik, a hit uraiként akarva tetszelegni. Nagyon frappánsan és tömören, a szokásos határozottsággal ekként jellemzi a kor viszonyait Luther: „Mert az én nem kegyelmes uraim, a pápa és püspökök, püspökök tartoznának lenni és Isten igéjét prédikálni; ők azonban azt hagyják és világi fejedelmekké lettek s uralkodnak oly törvényekkel, melyek csak a testre és vagyonra vonatkoznak. Gyönyörűen fordították meg a dolgot; belsőleg kellene kormányozniuk a lelkek felett Isten igéje által, hát kormányoznak külsőleg várakat, városokat, országot és népeket és kínozzák a lelkeket kimondhatatlan öldökléssel. Hasonlóan kellene a világi uraknak külsőleg kormányozniuk országot és embereket. Azt azonban hagyják, és egyebet nem tudnak, mint húzni és nyúzni, vámot vámra szedni, kamatot kamatra halmozni. Itt egy medvét, amott egy farkast kibocsátani: ezen felül semmi jogot, hűséget, igazságot nem lehet náluk találni, és akként cselekszenek, hogy azt még a rablók és útonállók is megsokallják s világi kormányzásuk oly mélyre süllyed, mint a lelkészi zsarnokok kormányzása.”⁹ Luther a német nemzet keresztyén nemességéhez írt javaslataiban még erőteljesebben fogalmaz.¹⁰

Az engedelmisség kérdése

Luther feltétlen engedelmisséget követel minden esetben az alattvalóktól, meghagyva a bosszúállás lehetőségét Istennek. Mindezt tudva azonban jogosan merül fel a kérdés: mi történhet Luther szerint a zsarnokkal, a zsarnoksággal?

Luther egy sor példát hoz fel azzal kapcsolatban, hogy miként és hogyan válhat jobbá az emberek sorsa, hogy miként és hogyan valósulhat meg a fentebbi elv, hogy tudniillik egyedül Istené a bosszúállás. Hogy ő az, aki a zsarnokok felett is Úr, aki képes népeket megszabadítani. Luther három különböző esetet hoz fel ezzel kapcsolatban:¹¹

Az első ezek közül az, amikor személyesen maga Isten a bosszúálló. „Ha gonosz a felsőbbség, ám itt az Isten, akinek van tüze, vize, vasa, köve és más számtalan eszköze, amivel

---

⁹ LUTHER, Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmisséggel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F.K. Kiadó. 1906. 390. oldal.

¹⁰ Így például a már korábban idézett tanulmány (LUTHER, Márton: A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében. In: LUTHER, Márton: A római pápaságról. Aeternitas Kiadó. 63-151 oldalak) 84-85 oldalain.

¹¹ Luther ezekkel a példákkal a felsőbbséghez is szól, megmutatva nekik, hogy hatalmuk nem korlátlan, és hogy „nekik is van mitől félniük”.

öldökölhet. Mily hamar megfojthat egy-egy zsarnokot!”¹² Még akkor is így van ez, ha tudjuk, hogy Luther szerint nem egy esetben a nép bűne miatt engedi az Úr, hogy – miként Luther fogalmaz – „gazfickó uralkodjék”.¹³ Bár ezzel – Isten személyes bosszúja – kapcsolatban konkrét példát nem említ Luther, valószínű, hogy a zsarnok uralkodó „hirtelen” támadt megbetegedésére, esetleg halálára, vagy a két ponttal lentebb elemzett idegen hatalomra, illetve az Isten által támasztott felsőbbiségre gondolhat.

Isten bosszúállása a „pogány” tömegeken keresztül is megvalósulhat Luther szerint. Hisz – miként Luther nem egy helyen hangsúlyozza –, mindazt, amit ő ír és javasol, azokat a keresztényeknek írja.¹⁴ „Azért nincs okod panaszkodni, hogy a mi tanításunk a zsarnokoknak és felsőbbiségnek biztosságot nyújt gonosz tettek elkövetésére. Nem, ők éppenséggel nincsenek biztosságbán” – vallja Luther.¹⁵ Majd teszi hozzá – a részben őt kritizálók támadásaira válaszként: „A mi tanításunk miatt a főurak épp oly biztosan ülnek trónjukon, mint a mi tanításunk nélkül.”¹⁶

Luther még egy – illetve két további¹⁷ – példát is említ, a zsarnoktól való megszabadulás („megszabadítás”) tipikus példájaként. „Van az Istennek még egy más módja is, amellyel a felsőbbiséget megbüntetheti, hogy neked magadnak ne kelljen a bosszúállás művét végezned. Feltámaszthat idegen felsőbbiséget, mint ahogy például a gótokat a rómaiak ellen, az asszíriaiakat Izrael népe ellen feltámasztotta stb. Így tehát minden felől elég bosszúállás,

---

¹² LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 22. oldal.

¹³ Sőt, Luther e ponton saját korának parasztlázadására is reflektálva a következőt mondja: „A nép nem tekinti a maga bűnös voltát és azt hiszi, hogy az a zsarnok csak a maga gazságáért uralkodik. Ily elvakult, felfordult és bolond a világ, azért jár úgy, mint ahogy a parasztok is jártak a lázadásukkal; akik felsőbbiségük vétkeit akarták büntetni, mintha bizony ők maguk teljesen büntelenek és tiszták lettek volna. Azért kellett, hogy az Isten megmutassa nekik a gerendát az ő szemükben, hogy megfeleddkezenek a szálkáról a máséban.” (LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 23. oldal).

¹⁴ „Mert mi itt azokat oktatjuk, akik a helyeset akarják tenni, akik pedig édes-kevesen vannak; amellet megmarad a hitetlenek, pogányoknak és nem keresztyénieknek nagy sokasága, akik, ha Isten is úgy engedi, igazságtalansággal fellázadnak a felsőbbiség ellen és ez által sok szerencsétlenséget okoznak, mint ahogy azt a zsidók, a görögök és rómaiak sokszor tették.” (LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 23. oldal).

¹⁵ LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 23. oldal.

¹⁶ Uo. 23. oldal

¹⁷ Luther az e helyen megemlített „új, idegen felsőbbiség terem Isten szavára” megoldás mellett beszél – bár meglehetősen röviden – egy olyan eshetőségről is, amikor valaki Isten szavát és parancsát érezve támad a felsőbbiség ellen, megszabadítva a népet a zsarnoktól, „Isten küldöttjeként”. Ez utóbbit részletesen elemzi Duncan B. Forrester (FORRESTER, B. Duncan: Luther Márton-Kálvin János. In: STRAUSS, Leo – CROPSEY, Joseph: A politikai filozófia története. I. kötet. Európa Kiadó. Budapest. 1994. 480-481 oldalak).

büntetés és veszedelem környékezi a zsarnokságot és felsőbbiséget és az Isten nem engedi, hogy gonoszságuknak örvendjenek; szorosan a nyomukban, sőt mellettük van és erősen tartja őket fékkel, sarkantyúval.”¹⁸ Luther azonban – túl ezen – figyelmezteti is a felsőbbiséget túlkapásaik, zsarnokságaik miatt: „Az emberek nem fogják, nem tudják, nem akarják a ti zsarnokságotokat és esztelenségeketek sokáig túrni. Kedves fejedelmek és urak tudjátok, íme, e szerint kell igazodnotok; az Isten nem akarja ezt tovább túrni. Most már nem az a világ járja, mint régen, amikor a népet, mint a vadat üztétek és hajtottátok. Ez okból hagyjátok a merényleteiteket és erőszakoskodásotokat és törekedjétek arra, hogy törvény szerint cselekedjétek, s engedjétek, hogy Isten igéje szabadon terjedjen, mert arra szüksége van, ő azt kénytelen s meg fogja szerezni s nektek hiányozni fog. Ha van eretnokség, azt, mint illik, Isten igéjével kell meggyőzni. De ha sok fegyverrántgatással töltitek az időt, vigyázzatok, hogy ne jöjjön valaki s rátok parancsolja, még pedig nem Istennek nevében, hogy dugjátok be.”¹⁹

Luther szavaival zárva e pontot, és összegezve e sorokat, a következőket lehet elmondani: „Ennyi legyen mondva az első tételről, hogy a felsőbbiség ellen semmiféle harc vagy küzdelem helyes nem lehet. De bár sokszor megtörtént már, és nap-nap után az a veszedelem, hogy újra megtörténik, aminthogy más igazságtalanság és gazság is megtörténik, ahol Isten reánk méri, vagy el nem hárítja, mégis mindig rossz a vége és bosszulatlanul nem marad, ha egy ideig kedvez is nekik a siker.”²⁰

Változások Luther felfogásába

Tudni kell azonban azt is, hogy Luther felfogásában idővel változások állnak be. Az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlés után kénytelen újragondolni korábbi megnyilatkozásait. Ennek pedig legfőbb oka az, hogy az evangélikus fejedelmek féltek a birodalom, illetve a katolikus tartományok esetleges katonai lépéseitől, és így bennük egyértelműen megfogalmazódott az ellenállás kérdése. Luther azonban még ekkor sem tanácsolta azt, hogy az evangélium

---

¹⁸ LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszerző iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 24. oldal.

¹⁹ LUTHER, Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F.K. Kiadó. 1906. 397. oldal.

²⁰ Uo. 32. oldal

fegyverekkel „kössön szövetséget”.²¹ Ugyanakkor sem ő, sem pedig reformátortársai nem tiltakoztak a jogászok által 1530 októberében János Frigyes választófejedelem számára írt feljegyzés ellen, amely szerint a hatalmát nyilvánvaló igazságtalansággal gyakorló, valamint a hit kérdésébe beleszólni akaró világi hatalomnak ellent lehet állni – bár itt is első először a béke útja, az egyetemes zsinaton keresztül.²²

Így állt a helyzet az 1530-as év októberének végén. Mivel azonban a császár erőszakkal akarta a katolikus hitet birodalmának teljes egészében visszaállítani – és ezzel nem fogadta el a protestánsok zsinathoz való fellebbezését –, a protestáns fejedelmek, illetve azok tanácsadói úgy vélték, hogy az uralkodó túllépte hatalma korlátait, ez pedig indokoltá teszi az ellene való fegyveres fellépést. Luther kénytelen volt nyilatkozni ebben a helyzetben. Egy 1530. október 26-28 között Torgauban megrendezett találkozón Luther és kollégái felülbírálták korábbi álláspontjukat, és a következő szakmai véleményt („szakvéleményt”, Gutachten-t) adták János Frigyes választófejedelemnek, illetve jogászaiknak:

„Mivel mindig azt tanítottuk, hogy az embernek el kell ismernie a polgári törvényeket, alájuk kell vetnie magát, és tisztelni kell azok tekintélyét, minthogy az evangélium nem mond ellent a polgári törvényeknek: nem hatálytalaníthatjuk a Szentírásból az embereknek azt a jogát, hogy megvédjék magukat még magával a császárral szemben is, vagy bárkivel szemben, aki az ő nevében cselekszik. Korábbi tanításunkban – amely a kormányzó hatalmakkal szembeni ellenállást teljesen megtiltotta – nem voltunk tudatában annak, hogy ezt a jogot a kormány saját törvényei engedélyezték, amelyekről szorgalmasan tanítottuk, hogy minden időben megtartandók.”²³

---

²¹ 1531 áprilisában kelt levelében ekként ír Luther: „Az ördög örömet kapna az alkalmon, de Isten óvjon attól, segítsen kegyelmesen (GRITSCH, Eric W. : Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából. Luther Kiadó. Budapest. 2006. 182. oldal) – utasítva el ezzel a fegyveres ellenállás lehetőségét. Sőt, az ugyanebben a hónapban kiadott „D. Luther Márton intése kedves németjeihez” című írásának (In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. VI. kötet. Pozsony. Wigand F.K. Kiadó. 171-219 oldalak) záró soraiban még egyszer is hitet tesz a béke mellett: „Ezt akartam intelemül az én kedves németjeimnek, és mint fentebb, úgy itt is bizonyoságot teszek arról, hogy senkit nem akarok én se harcra, se lázadásra, se ellenállásra uszítani, avagy bizgatni, hanem csak békére” (In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. VI. kötet. Pozsony. Wigand F.K. Kiadó. 219. oldal).

²² GRITSCH, Eric W.: Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából. Luther Kiadó. Budapest. 2006. 182. oldal.

²³ Uo. 183. oldal. Luther és kollégáinak érvelése felettébb érdekes, és „cseles”. Adott esetben ugyanis a világi („polgári”) törvények „istentelenségekor” az „inkább Istennek engedelmeskedni, mint embereknek” elvet vallja a reformátor. Míg egy másik esetben – első ránézésre Istennek nem tetsző, vagy legalábbis a korábbi bibliai hivatkozásokból kiindulva nehezen legitimálható cselekedet indoklásakor – pedig a világi („polgári”) rendre hivatkozik. Ez utóbbi azért is veszélyes „trükk”, mert így valóban nem lehet hivatkozni az evangéliumra, vagy annak értékrendjére egy minden humánmot nélkülöző politikai rendszer pusztításai esetén. (Pontosan ez Karl Bart legnagyobb problémája Lutherral. Barth véleménye szerint ugyanis Luther számára az evangéliumból

Később – 1538-ban – újfent megismételték fentebbi véleményüket a wittenbergi reformátorok. Az időközben – 1531-ben – megalakult Schmalkadeni Szövetség vezetőinek (a marburgi Hesseni Fülöp és János Frigyes) írt szakvéleményükben a császár elleni fegyveres ellenállást az önvédelem jogos és elfogadható esetének tekintették. Véleményükben ismét az írott jogra hivatkoznak – „védekező háborúba foghatnak a természeti törvény és az írott jog értelmében” –, illetve azt bizonygatják, hogy a Szövetség tagjai ellen hozott birodalmi átokkal a császár kezdte a háborút, így a protestánsok küzdelme jogos, „védekező” háború. Lutherék immáron második alkalommal hivatkoztak a világi („polgári”) törvényekre, amelynek eredményeként az „igazságos háborúról” szóló reformatori elmélet az önvédelem eszméjén túl most már magában foglalja a jogi igazságról szóló elméleteket is, melyek – Luther szavait figyelve – az írott büntető, illetve polgári jog fennálló rendelkezéseiből származnak.²⁴ Az itt vallott nézeteit egyébként a későbbiekben is megismétli a reformátor. Egy 1539-es előadásában Máté evangéliumának 19. részéről szóló magyarázatához kapcsolódóan vallja, hogy „miként megengedett az erőszak használata egy felebarátunk ellen irányuló gyilkos támadás elhárításakor, úgy a fejedelmek feljogosítottak a császárral szembeni fegyveres ellenállás alkalmazására, aki átlépte hivatali korlátait, azzal fenyegetőzve, hogy kikényszeríti a pápa kívánságait Németországban.”²⁵ Fontos azonban megjegyezni, hogy ez az elv ismét csak a fejedelmekre érvényes, az emberekre, a népre nem.²⁶

Hasonló „változásoknak” lehetünk tanúi az Intés a kedves németekhez tanulmányban is. A fentebb e tanulmánnyal kapcsolatban hivatkozottakon túl fontos megjegyezni, hogy bár maga Luther ebben a tanulmányában sem indít és biztat tevőleges, „aktív ellenállásra”, azonban a császárnak nem engedelmeskedőket már nem nevezi lázadóknak!²⁷ Sőt, a nem engedelmeskedést számos érveléssel alátámasztva egyenesen Istennek való engedelmességként fogja fel. Az ezzel kapcsolatban megfogalmazódó érvek elsősorban teológiai érvek, de nem egy esetben hivatkozik Luther a világi jog, illetve a birodalmi gyűlésen tapasztalt jogtalan eljárás pontjaira is.²⁸ Ezzel együtt is, Luther még ebben a tanulmányában is békepárti, igaz, a

---

semmi nem következik a világi jog(rend) minőségére nézvést. Ezzel kapcsolatban lásd: ZHRNT, Heinz: Az Istenkérdés. Protestáns teológia a XX. században. A Református Zsinati Iroda osztálya. Budapest. 1997. 175-178 oldalak.)

²⁴ GRITSCH, Eric W.: Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából. Luther Kiadó. Budapest. 2006. 183. oldal.

²⁵ Uo. 184. oldal

²⁶ Az emberektől a „politikai”, vallási üldözés elszenvetését követeli meg Luther.

²⁷ Luther Márton: Intés a kedves németekhez. In: D. Luther Márton egyházszervező iratai. Pozsony. 180-182 oldalak.

²⁸ Luther Márton: Intés a kedves németekhez. In: D. Luther Márton egyházszervező iratai. Pozsony. 183-184 oldalak.

korábbiakhoz képest óriási lépésnek tűnik a nem engedelmeskedők „felmentése”, a „pápista” ellenfelet lázadónak minősítő állásfoglalása.

Kálvin felfogása

Kálvin számára – Lutherhoz hasonlóan – a felsőbbtség szükségszerű.²⁹ Sőt, e tárgykörben Kálvin körülbelül Lutherhoz hasonlóan gondolkodik: az érvek szintjén is megfigyelhető ez a hasonlóság, de vannak kettejük között – például a feltétlen engedelmesség vonatkozásában – alapvető különbségek is.

A polgári kormányzat³⁰ Kálvin számára Istentől rendelt és szükséges. E kijelentésben mindkét mozzanat fontos: egyrészt, Kálvin számára a hatalom Isten „szép és jó rendje”, adománya, másrészt szükségszerű. Ez utóbbi esetben azonban a hatalom nem csak lutheri értelemben – a „bűn miatt” – szükséges.³¹

Kálvin nem csak, hogy Istentől rendeltnek tekinti a polgári kormányzatot, hanem annak szükségszerűségét is hangsúlyozza (éppen a „rajongók” ellenében érvelve): „Balga módon oly tökéletességről álmodoznak, amely az emberi társadalomban soha nem található. Mivel ugyanis az istentelenek fennhéjázása akkora, semmirevalóságuk oly nyakas, hogy azt a törvény nagy szigorúságával is alig lehet fékezni, mit gondolunk, hogy mit fognak ezek cselekedni akkor, ha látják, hogy a féktelenség útja gonoszságuk előtt büntetlenül nyitva áll; holott, hogy rosszul ne cselekedjenek, még erőszakkal sem kényszeríthetők eléggé.”³² Ezt, a polgári kormányzat szükségszerűségét tükrözi a következő Kálvintól vett idézet is, választ adva egyúttal arra a kérdésre is, hogy miért foglalkozik a francia reformátor a hatalom kérdésével. „Ezek után, mivel fentebb kétféle kormányzást állapítottunk meg az emberben, és az egyikről, amely a lélekben, vagy benső emberben székel, és az örök életre tartozik, egyebütt elég sokat szólottunk, e hely megkívánja, hogy a másikról is, amely csupán a polgári kormányzatra és külső erkölcsi rendre vonatkozik, szóljunk egynéhány szót. Mert jóllehet úgy

²⁹Mindez nem csak politikai vonatkozású írásaiból, de a kimondottan teológiai jellegűekből is kiolvasható. Ez utóbbira jó példa Kálvin genfi kátéja is! KÁLVIN, János: A genfi egyház kátéja. Pápa. 1907. 32-34 oldalak.

³⁰ Vagy miként az a legelső, 1624-es magyar nyelvű fordításban szerepel, „világi gubernálás”, illetve „községi igazgatás” (mindez Kálvin Intitutiójának a Szenci Molnár Albert által 1624-ben Hanoviában megjelentetett magyar nyelvű változatában olvasható ekként, annak 1505. oldalán). Ennek a híres fordításnak a terminológiája több szempontból is érdekes és hasznos, így azt az elkövetkező oldalakon többször is hivatkozom.

³¹ Kálvin számára a polgári kormányzat – túl azon, hogy a „gonoszt” és a bűnt üldözni köteles – az emberek szervezett és áldásos együttműködésének egyik fontos kerete is. A „kard hatalmának” büntető mozzanata azonban fontos Kálvin esetében is.

³² KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 749. oldal.

tűnhetik fel a dolog, hogy a hit lelki tudományától, amelynek tárgyalására vállalkoztam, el van különítve ennek a tárgynak az előadása, a következőkből mindamellet ki fog tűnni, hogy én méltán csatolom ide. Sőt, hogy ezt tegyem, arra a szükség kényszerít, különösen, mivel egyik részről esztelen és barbár emberek azt az Isten által szentesített rendet őrzöngve kísérlük meg felforgatni, a fejedelmek hízelgői pedig azoknak hatalmát mértéktelenül felemelve nem haboznak magának Istennek uralmával szembe állítani. Ha mindegyik rossznak útját nem álljuk, elvész a hitnek tisztasága.”³³ Kálvin számára a hatalom (a „kard hatalma”) Istentől rendelt, és annak ereje szükséges a társadalmi rend fenntartása érdekében, a béke érdekében, vagy miként Chadwick fogalmaz: azért, hogy „minden ékesen és jó renddel” menjen végbe.³⁴

Mindehhez hozzá kel tennem, hogy ez a „szükségszerűség” Kálvin antropológiai meggyőződéséből is következik. Kálvin ugyanis vallja, hogy az ember nem élhet egyedül. Az egyénnek szüksége van társakra („társadalomra”), és külső „gyámolító” eszközökre is, melyek e „társasági együttélést” lehetővé teszik.³⁵ E „gyámolító” eszközök közé sorolja Kálvin a „polgári kormányzatot” is, amely az emberek együttélését teszi lehetővé, hogy az emberek közössége fejlődjön. És bár az együttélés „külső kerete” (államforma kérdése) vidékenként és országoként eltérő lehet, a polgári kormányzat és annak hivatása mégis Isten által megszentelt, annak léte Isten teremtési rendjébe illeszkedik. Kálvinnak éppen ezeket az állításait megfogalmazva kellett szembeszállnia a korabeli rajongókkal, akik a Bibliára, az újszövetségre és Isten országára hivatkozva vélték feleslegesnek a világi felsőbbiséget, az „állami rendet”.

Lényeges, hogy Kálvin – Luthertől eltérően – nem helyezi teoretikus keretbe, „elméletbe” e ponttal kapcsolatos tanítását. A francia reformátor egy másik utat jár be: ő – és aztán követői – Istennek mindenek felettségét, Istennek szuverenitását és mindenhatóságát hangsúlyozzák, az ember „bűnös” volta mellett. Így lesz Isten ura az élet minden dimenziójának,³⁶ beleértve a politikai dimenziót is. Érdemes ebből a szempontból idecsatolnunk a neokálvinista Kuyper szavait, akinél Isten szuverenitása politikáról alkotott tanításának – és minden másnak is egyben – egyik legfontosabb teológiai pillére. Nála jobban talán senki nem írt olyan határozottan és érthetően Isten szuverenitásáról, annak politikai és hatalmi vonatkozásait is

---

³³ Uo. 746-747 oldalak

³⁴ CHADWICK, Owen: A reformáció. Osiris Kiadó. 2003. Budapest. 77. oldal. Ez mind egyházi és szolgálati elképzeléseire, mind pedig a „polgári” kormányzattal és kormányzással kapcsolatos elképzeléseire igaz Kálvinnak.

³⁵ BENKE, György: Kálvin társadalmi etikája. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1986. 61-63 oldalak.

³⁶ Ezért válik lehetségessé a protestánsok számára Istennek dicsőítése az élet minden területén, a munka (hivatás) területén is!

ideértve.³⁷ Hollandia volt miniszterelnöke ekként fogalmaz: „A kálvinizmus alapelve a Szentháromság-egy-örök-Isten tökéletes felsősége (szuverenitása) minden teremtett élet felett, akár látható, akár láthatatlan legyen az. Ezért nem ismer mást, csak a leszármaztatott szuverenitást, éspedig háromfélét, úgymint 1. az államban, 2. a társadalomban és 3. az egyházban megnyilvánuló szuverenitást.”³⁸

Kálvin esetében mindazonáltal ez a fajta gondolkodás nem jelentett mai fogalmaink szerinti teokráciát: Kálvinnál – különösen politikáról lévén szó – az isteni mozzanat kiegészül az ember általi választás mozzanatával. Miként azt Michael Beintker neves münsteri professzor megjegyzi: Kálvin a reformációt – Lutherral ellentétben – egy „parlamentáris-magiszteriális” környezetben vitte végbe (beleértve az egyházigazgatással kapcsolatos gyakorlati tevékenységét is), tárgyalásos úton.³⁹ Azaz, Kálvin egy önmagát igazgató város politikai környezetében gondolkodott jogról, politikáról. Ezért nála az emberi mozzanat rendkívül erős szerepet kap, méghozzá úgy, hogy a kormányzatot „megáldó” Istent és a teokratikus mozzanatot összekapcsolja az emberi mozzanattal.⁴⁰ egyrészt teológiailag (a bűnnel és annak következményével), másrészt politikai értelemben is (a választás mozzanatával). Nem véletlen, hogy Kálvin számára az „ideális eset” a választott nép történetét alapul véve – a királysággal kapcsolatos Sámueli mozzanattól⁴¹ fakadóan is – a Bírak kora.⁴² Az a kor,

---

³⁷ Még akkor is igaz ez, ha a ma jogásza és „politikatudósa” az általa használt kategóriákat más értelemben és másként használja (pl. a népszuverenitás kategóriáját). Igaz azonban, hogy Abraham Kuyper történelemszemlélete sok esetben túlságosan is leegyszerűsíti a dolgokat.

³⁸ Ennél az idézetnél a magyar nyelvű fordításnál a következő megjegyzés olvasható: „A kálvinizmus nagy alapelvét, az Isteni szuverenitásról szóló tant az élet minden területére, így a politikára is alkalmazni kell.” A fentebbi idézet a holland gondolkodó Princetoni Egyetemen tartott előadássorozatának „A kálvinizmus és politika” c. harmadik „felolvasásából” való (KUYPER, Abraham: A kálvinizmus lényege. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RVT. Budapest. 1922. 78. oldal).

³⁹ BEINTKER, Michael: Calvins politische Ethik. Kézirat. 2006. 4. oldal.

⁴⁰ Elsősorban a választással és a döntéshozatal „közösségi” formájával.

⁴¹ Akkor, amikor Izrael királyt akart – a többi környező néphez hasonlóan –, Isten Sámuel által tudatta népével, hogy a „királyság intézménye” mit fog jelenteni a nép számára. „Ez lesz a királynak a joga – mondta –, aki uralkodnia fog fölöttetek: Fiaitokat elveszi, harci kocsijaihoz meg lovasaihoz osztja be őket, és futnak harci kocsija előtt. Parancsnokokká teszi őket ezer ember felett, és parancsnokokká ötven ember felett. Velük szántatja szántóföldét, és velük végezteti aratását, velük készítteti hadifölszerelését és a harci kocsik fölszerelését. Leányaitokat is elveszi kenőcskészítőknékné, szakácsnőknékné és sütőnőknékné. Legjobb szántóföldjeiteket, szőlőiteket és olajfa-kertjeiteket elveszi, és hivatalnokainak adja. Vetéseitekből és szőlőitekből tizedet szed, és udvari embereinek meg hivatalnokainak adja. Szolgáitokat és szolgálóitokat, legszebb ifjaitokat, még a samaraitokat is elveszi, és a maga munkáját végezteti velük. Nyájaitokból tizedet szed, ti pedig a szolgálói lesztek. Akkor majd panaszkodtok a királyotok miatt, akit magatoknak választottatok, de akkor már nem válaszol az Úr. A nép azonban nem akart Sámuel szavára hallgatni, hanem ezt mondták neki: Mégis legyen királyunk!” (Sámuel első könyve 8. rész, 10-19 versek).

⁴² Mikor Izrael a legszebb korát élte, nem ideszámítva a Dávidi korszakot, amiben Kálvin az eljövendő és megígért „krisztuskirályság” előképét látta.

amikor Izrael népét választott tisztségviselők irányították, a weberi karizmatikus legitimáció és a jogi mozzanat egy sajátos formájaként.⁴³

Kálvin számára – Lutherhoz hasonlóan – a fentebbi állítás teljesen természetes. A világi „regiment” szükséges és fontos: egyrészt a bűnbe esett emberiség miatt, másrészt – miként Sebestyén Jenő „neokálvinista Kuyper-tanítvány” fogalmaz – a kálvinizmus életről vallott felfogása, „közélet-orientáltsága” miatt is: „A kálvinizmus ugyanis mint világnézet, a maga eredetére nézve természetesen teljes mértékben teológiai megalapozású, de éppen olyan határozottan politikai jellegű is egyszerismind. A református ember sohasem elégedett meg a csendes, építő, de világkerülő kegyesség szellemével, hanem a maga keresztyénységét mindig élet- és világfelfogássá akarta kiépítve látni; tehát teológiailag és politikailag szeretett gondolkodni egyszerre, mert a kettőt (ellentétben a passzív és pietisztikus ébredési mozgalmak szellemével) egy magasabb egységben tudta látni az Isten szuverenitásának tükrében.”⁴⁴ Sőt, hogy mennyire nem „ördögi” a világi kormányzat, hanem „szent”, jól mutatják a nagy Kálvin-kutatónak és életrajzírónak, Emile Doumergue-nak az alábbi szavai.⁴⁵ „Teljesen ugyanaz a logika, amelynek az erejével a kálvinista ember a maga dogmájából kényszerűen le kellett, hogy vezesse az egyház alkotmányát, teljesen ugyanaz a logika kényszeríti őt arra, hogy egyházából viszont vezesse le a polgári kormányzatának alkotmányát, az államának a formáját.”⁴⁶

Idézetek sora érvel és hat ugyanabba az irányba: a politika, a „világi kormányzat” kálvini értelemben Isten áldása az emberek számára, sőt – miként Kálvin alább fogalmaz –, tulajdonképpen Isten uralmának egyik formája: „A felsőbbségnek működéséről Isten nemcsak azt bizonyította, hogy Ő azt helyesli és kívánja, hanem azon felül annak méltóságát a

---

⁴³ Kálvin szóhasználata is jelzi a politika „funkcionális” és „demokratikusabb” jellegű felfogását. Luthertól eltérően (bár a magyar fordítás ezt nem mindig adja jól vissza) Kálvin általában nem „feljebbvalókról”, hanem – miként azt a 16. századi francia nyelvű Institúció is jól mutatja – a legtöbb esetben tisztségviselőkről, illetve politikai kormányzatról beszél. Luther ezzel ellentétben – bár nagyságából mindez semmit nem von le – inkább „patriarchális” gondolkodású, aki – saját életkörülményei és helyzete miatt – elsősorban fejedelemben, felsőbbségben és alattvalókban gondolkodik. Igaz, ez utóbbi mozzanat Kálvin esetében is tovább él.

⁴⁴ SEBESTYÉN, Jenő: Református etika. 1941. 3. oldal.

⁴⁵ Mely szavak egyébként Kálvinnak a felfogását is tökéletesen tükrözik, azét a Kálvinét, aki az egyházszervezetet a Szentírás alapján kívánta meghatározni. Kálvin mindent „pozitivistá” módon, írás alapján, a Szentíráshoz ragaszkodva volt csak hajlandó megszervezni (az egyházat is). Míg Luther e szempontból „rugalmasabb” (ha valamely szokás, gyakorlat nem volt a Szentírás alapján igazolható, de azzal nem is állt ellentétben, illetve nem volt „élet-halál” kérdése, akkor azt megengedhetőnek tartotta), addig Kálvin e szempontból „szigorúbb”: csak azt tartotta megengedhetőnek, amit a Szentírás igazolt, illetve ami a Szentírásból „kihámazható”, levezethető volt.

⁴⁶ DOUMERGUE, Emil: Kálvin jelleme. A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség Kiadóvállalata. Budapest. 1922. 98. oldal.

legmagasztalóbb dicséretekkel elhalmozva nagyszerűen ajánlotta nekünk. Ugyanide tartozik az, amit Isten bölcsessége Salamon szája által erősít (Példabeszédek 8. rész, 14. vers), hogy az ő munkája az, hogy a királyok uralkodnak és a tanácsosok igazságot tesznek, hogy a fejedelmek fejedelemséget viselnek, és a kötelességüket végzik a földnek minden bírái. Mert ez éppen annyit tesz, mintha az mondott volna, hogy nem az emberi gonoszság folytán történik, hogy a királyoknál és más előjáróknál van a földön a hatalom minden dolgok felett, hanem az isteni gondviselés és az Ő szent rendelése folytán, amely így látta jónak az emberek dolgát igazgatni, mivelhogy azoknak segítségükre van és irányítja őket a törvényhozásban és az ítéleteknek igazsággal való gyakorlásában.”⁴⁷ Azaz – miként az részben ebből az idézetből is kivehető –, Kálvin számára a világi kormányzat egyrészt a bűn következménye, de legalább annyira ok Isten bölcsessége is, aki ajándékként adta az emberek számára a világi hatalmat. Mindez jól kitűnik Bohatec Józsefnek, a bécsi egyetem egykori professzorának elemzéséből,⁴⁸ illetve Osterhaven tanulmányából is.⁴⁹

Rövid kitérő: a felsőbbség hivatása

Kálvin nem csak, hogy nem tartja elítélendőnek az e világi „hivatásokat” (fejedelem, uralkodó, tisztségviselő, hóhér, katona stb.), hanem azokat – különösen a ma politikusi hivatással nevezhetőeket – a legszentebb hivatásoknak tekintette, olyanoknak, amiket az Isten rendkívüli módon felmagasztalt. E hivatásokat Kálvin nem, hogy nem tiltja, de egyenesen ajánlja a keresztények számára.⁵⁰ Bár ezt nem teszi közvetlen, „pozitív” módon, miként Luther, azonban szavaiból világosan kiderül, hogy e hivatások Isten által megszentelt hivatások, és hogy miként a történelem során nem egy esetben töltöttek be világi vezető hivatásokat „szent emberek”⁵¹ – ezekre maga Kálvin is hivatkozik írásában –, minden bizonnyal azt maga Kálvin is helyesli.⁵²

---

⁴⁷ KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 750. oldal.

⁴⁸ BOHATEC, József: Isten szuverenitása és az állam Kálvin tanításában. Pápai Református Főiskola. Pápa. 1936. 6-7 oldalak, illetve különösen is a 8. oldal.

⁴⁹ OSTERHAVEN, Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szemszögből. Kálvin János Kiadó. Budapest. 1995. 221 és 222 oldalak.

⁵⁰ OSTERHAVEN, Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szemszögből. Kálvin János Kiadó. Budapest. 1995. 222. oldal.

⁵¹ Maga Kálvin – ilyen összefüggésekben – általában a bibliai Dávidra, Józsefre, Mózesre és Józsuéra utal.

⁵² KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 750. oldal.

Az engedelmesség kérdése

Kálvin – Lutherhoz hasonlóan – az engedelmesség híve (az egyént tekintve). Mindazonáltal lehetőséget ad az ellenállás sajátos formájára:⁵³ a vita és az „érdekek” képviselőit, a párbeszédre. Kálvin szemléletmódjában Lutherhoz hasonlóan vélekedik: az egyén számára kötelező az engedelmesség, a felsőség tisztelete.⁵⁴ Azonban – és e helyen már eltér Luthertól a francia gondolkodó látásmódja – a rendek, közösségek, alacsonyabb „állami” testületek számára nem csak hogy megengedi, egyenesen követeli Kálvin a felsőséggel való szembeszállást, a velük való vitát, párbeszédet, azaz, a „képviseltek” érdekeinek a képviselőit. Érdekes megjegyezni, hogy Kálvinnak ezen álláspontja a „rendetlenségtől” való irtózásából fakadt. A „képlet” röviden ekképpen fogalmazható meg: a rendetlenség Kálvin számára törvényteleniséget jelent („a jogász Kálvin”), a törvényteleniség Kálvin előtt pedig annyi, mint „istentelenség” („a teológus, hívő Kálvin”). Ez pedig – jelen pontban – a következőt jelenti, Osterhaven szavait idézve: „Ezért az istentelen uralkodók vétkesek a rendetlenségben, és ezért hivatalukból elmozdíthatók. Ez nem a rendes polgárok felelőssége, hanem a kisebb hatóságoké. Valóban, ha az utóbbiak kacsintanak a királyoknak, és erőszakosan rátámadnak az egyszerű népre, hogy gyötörjék őket... képmutatásuk gyalázatos hitszegés, mert becsúsznak elárulják az embereket, akikről tudják, hogy őket Isten rendelése őrizőkül állította.”⁵⁵

Összességében ekként foglalható össze Kálvin e ponttal kapcsolatos tanítása. A polgárok kötelesek tisztelni uralkodóikat és azoknak engedelmességgel tartoznak, kivéve, ha Isten iránti engedelmisségük, és ez által „lelkük üdvé” (örök élet) forog kockán. Ez utóbbi esetben sem fordulhatnak azonban szembe uralkodóikkal. Ilyenkor gyakorlatilag az Istenhez könyörgés marad egyedüli lehetőségként, illetve a szenvedés, miként azt Osterhaven Kálvinra hivatkozva megfogalmazza.⁵⁶ Azaz, nem vehetik saját kezükbe a sorsukat, és nem

---

⁵³ Ha nem is éppen az erőszakos ellenállásra. Az inkább majd csak a kálvinizmus (e ponton fontos a kettőt, Kálvint, és az őneki tulajdonított, illetve az ő nézeteit továbbfejlesztő kálvinizmust megkülönböztetni!) későbbi teoretikusainak – mindenekelőtt John Knox – sajátja (SEGESVÁRY, Lajos: Az egyháztörténelem alapvonalai. Városi Nyomda. Debrecen. 1936. 156-157 oldalak, illetve SAP, W. John: Paving the Way for Revolution. Calvinism and the Struggle for a Democratic Constitutional State. University Press. Amsterdam. 2001. 158-160 oldalak).

⁵⁴ Amely tisztelet és engedelmisség Istennek való engedelmisséget is jelent egyben.

⁵⁵ OSTERHAVEN, Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szemszögből. Kálvin János Kiadó. Budapest. 1995. 224. oldal.

⁵⁶ Kálvinnak a rendetlenségtől való irtózása, és az a meggyőződése, hogy az uralkodók Isten rendeléséből kapják hivatalukat, ott vannak nagy számban ismétlődő intései mögött, hogy ki-kik fogadja el a maga „politikai sorsát” az életben, bármilyen legyen is az. Ámde a törvényes uralkodók iránti engedelmisség sohasem vezethet az Isten iránti engedetlenséghez. „A keresztyének olyan engedelmisséggel tartoznak Istennek, hogy készen kell lenniük

lázadhatnak még a zsarnok, igazságtalan uralommal szemben sem. Mindez nem jelent azonban zsarnokpártolást. Egyrészt ott van a lehetőség a „testületi”, rendek általi ellenállásra, másrészt – Lutherhoz hasonlóan – Kálvin is hisz az Isten által küldött szabadítóban, a „hősben” (miként Isten meghallgatta Izrael népét, és megszabadította azt a fáraó zsarnokságától, Mózes által stb). Az utóbbi „hős-motívum” és ellenállás kapcsán Kálvin ekként fogalmaz: „és itt tűnik ki csodálatos jósága, valamint hatalma és gondviselése. Mert majd az ő szolgálói közül támaszt nyilvános bosszúállókat és parancsolatával látja el őket, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért, és hogy az igazságtalan módon elnyomott népet a nyomorult balsorsból kiemeljék, majd pedig más terveket szövő és mást tervező embereknek dühét fordítja rájuk.”⁵⁷ Majd pedig ekként érvel Kálvin – folytatva a fentebbi gondolatmenetet. „Mert amaz előbbieket,⁵⁸ mivel ily nagy tettek véghez vitelére Isten törvényes elhívásával voltak rendelve, mikor a királyok ellen fegyvert fogtak, egyáltalán nem sértették meg azt a méltóságot, amely a királyra isteni rendelés által ruháztatott. Hanem csupán a mennyből felfegyverezve a kisebb hatalmat zabolázták meg a nagyobbval, éppen úgy, mint királyoknak is szabad megbüntetniük helytartóikat.”⁵⁹

---

még arra is, hogy bármit elszenvedjenek, semmint hogy elforduljanak a kegyességtől” (OSTERHAVEN, Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szemszövegéből. Kálvin János Kiadó. Budapest. 1995. 224. oldal). Érdekes megfigyelni, hogy az egyén szintjén ez a felfogás az aktív ellenállás ellen van (Luther passzív ellenállás felfogásához hasonlóan). De ellene van a 20. század oly népszerű „erőszak nélküli aktív ellenállás” gondolatának is, amely gyakorlatban Gandhi, Martin Luther King mozgalmaiban ölt testet, teológiai megfogalmazásban pedig többek között a Walter Wink által is képviselt „folyamattéológiában”, illetve Wink hatalommal kapcsolatos írásaiban (WINK, Walter: The Powers that be. Doubleday. New York. 1998.) Ez utóbbi szempontból Wink legjelentősebb írása a Jesus’ Third Way című (WINK, Walter: The Powers that be. Doubleday. New York. 1998. 98-111 oldalak).

⁵⁷ KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 776. oldal. Hozzá kell tennünk még egy zsarnokelleni eszközt is. Ez pedig az imádság ereje, amit sem Luther, sem pedig Kálvin nem becsül le. Az ima erejét komolyan veszik, és azt, a kilátástalan helyzetekben erős fegyvernek vélik. Az imádság esetében leginkább arra kell, hogy gondoljunk, hogy a hívő ember imádkozik az előljárókért – miként teszik azt manapság is, hétről-hétre a templomokban –, hogy Isten őrizze meg őket (nem az elpusztításukért!), és bírja őket – adott esetben – jobb belátásra.

⁵⁸ Kálvin hivatkozott szövegében (A polgári kormányzatról szóló tanulmány 776. és 777. oldalai) számos történelmi nagyságot és népet hoz példaként arra, hogy azok – közöttük Mózes, Othniel, a kaldeusok stb. – miként és hogyan döntöttek meg zsarnokokat és voltak ezzel Isten tervének és akaratának végrehajtói. Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy a korabeli természetjogi hagyomány szerint a törvény alapvetően Istennel, és mindenekelőtt az ő akaratával van összefüggésben: ez az, ami azt erővel és „helyes” volttal ruházza fel. Így, ebben az értelemben a zsarnokölők helyesen cselekedtek, vagy miként Kálvin fogalmaz, ezen emberek „ily nagy tettek véghezvitelére Isten törvényes elhívásával voltak rendelve” (KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 777. oldal).

⁵⁹ KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 777-778. oldalak. A tisztán látás érdekében azonban meg kell jegyeznünk Kálvin fentebbi gondolatmenete kapcsán azt is, hogy a zsarnokölést ezzel együtt a nagy reformátor nem tartja helyesnek. Ekként fogalmaz Kálvin a zsarnokölőkkel kapcsolatban: „Ezek, pedig ámbár Isten keze rendelte őket arra, amire jónak látta és bár tudtukon kívül annak munkáját hajtották végre, mindamellett semmi egyebet nem forgattak lelkükben, mint gonoszságot” (KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 777. oldal). Azaz, sokkal inkább arról van szó, hogy az „emberi gonoszságból” végrehajtott cselekedetek is – a cselekvők tudta nélkül – „egy magasabb dimenzióból” nézve Isten akaratába és tervébe simulnak – legalábbis a történések összességét és összefüggéseit tekintve mindenféleképpen (hisz a szuverén Isten a történelemnek is ura a kálvinizmus szerint).

Mint érdekesség jegyzem csak meg – rövid kitérőként –, hogy ez a „hős-motívum” a későbbi magyar politikai életre is komoly hatást gyakorolt, elsősorban Bocskaira. Bocskai saját szavatai, melyekben öntudatos, Istentől rendelt szabadítóként tekint önmagára, egyértelműen ezt mutatják. Még akkor is, ha Kálvin magyarra fordított munkáiból rendre kihagyták az Isten által küldött szabadítóra vonatkozó részeket.⁶⁰

Összességében azonban nem „lázaspartí” Kálvin, az egyén esetében: ez tanulmányának egészéből és annak szellemiségéből egyértelműen érezhető. Nem így azonban „a néptől szervezve bizonyos felsőbbiségek”⁶¹ esetén, amit már részben e pont elején is jeleztem. „Mert ha vannak most a néptől szervezve, amelyek a királyok önkényének korlátozására vannak felállítva, aminők hajdan a lacedaemoniaknál a királyok ellenőrzésére rendelt eforusok voltak, vagy a római konzulokkal szembeállított néptribunok, vagy az athéniak senatusával szemben a demarkusok (és aminő hatalommal talán a mostani viszonyok közt működik egyes országokban a három rend, mikor országgyűlést tartanak), annyira nem vagyok az ellen, hogy ezek kötelességszerűleg közbelépjenek a királyok dühöngő önkényével szemben, hogy inkább, ha ők az erőszakosan önkénykedő és a föld népét sanyargató királyokkal szemben gyáván meghunyászkodnak, hallgatásukat, képmutatásukat elvetemült hitetlenségnek állítom, mivel álnokul elárulják a nép szabadságát, noha tudják, hogy Isten rendelte őket ennek védőiül.”⁶² Annál is inkább így van ez – Kálvin véleménye szerint – mert a király felett is áll király, a „királyok királya”, maga az Isten. „Isten tehát a királyok királya, aki midőn szent ajkát megnyitja, egyedül rá kell mindenekelőtt is mindenekfelett hallgatnunk; aztán vagyunk

---

Ezért aztán – amint az a kálvini tanulmány soron következő gondolatmenetéből is jól látható – Kálvin az egyén (keresztény ember) lázadásának elfogadhatatlansága mellett érvel, a következő frappáns mondattal zárva ezen irányú érvelését és gondolatmenetét. „Mert ha a féktelen uralkodás megjobbítása Istennek bosszúja, ne gondoljuk azonnal, hogy annak végrehajtására nekünk adott az Úr megbízatást. Nekünk, akinek semmi más parancsolat nem adatott, minthogy engedelmessédjünk és tőrjünk” (KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 777. oldal).

⁶⁰ Mindezekkel kapcsolatban lásd BENDA, Kálmán: A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára. In: Helikon 1971/3-4. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1971., továbbá HUSZÁR, Pál: Kálvin János élete, teológusi, reformatori és egyházszerzői munkássága. Kálvin Kiadó. Budapest. 2009. 11, 148-161 oldalak, továbbá FAZAKAS, Sándor: Kálvin időszerezése Kálvin Kiadó. Budapest. 2009. 372-374 oldalak.

⁶¹ E sajátos fogalmat, „a nép által választott felsőbbiséget” (KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 777. oldal) azért fontos kiemelni, mert az jól mutatja a két nagy reformátornak az eltérő helyzetét. Luther alapvetően egy „keletibb” és „feudálisabb” ízű fejedelemség alattvalója, míg Kálvin egy „nyugatibb”, kevésbé feudális polgárosodó városállam „polgára” (SAP, W. John: Paving the Way for Revolution. Calvinism and the Struggle for a Democratic Constitutional State. University Press. Amsterdam. 2001. 64. oldal, illetve McGRATH, E. Alister: Kálvin. A nyugati kultúra formálódása. Osiris Kiadó. Budapest. 196. 199-201, 240-250 oldalak). Már csak ezért is igaz a McGrath egész tanulmányából (McGRATH, E. Alister: Kálvin. A nyugati kultúra formálódása. Osiris Kiadó. Budapest) érezhető „tétel”, mely szerint Kálvin legalább annyira formálta Genfét, mint amennyire Genf Kálvint.

⁶² KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 777-778 oldalak.

csak alávetve azoknak az embereknek, akik előttünk járnak, de csak Istenben. Ha valamit ő ellene parancsolnak, számba se vegyük azt.”⁶³ Pálra hivatkozva vallja maga Kálvin is: Krisztus azért váltott meg oly nagy áron bennünket, amennyibe neki a mi megváltásunk került (saját élete árán), „hogy az emberek gonosz kívánságaiba ne adjuk magunkat és még sokkal kevésbé vessük magunkat az istentelenség alá.”⁶⁴

Érdeemes azt is megjegyezni, hogy e szavai Kálvinnak az adott fejezet utolsó szavai, mintegy rátéve a koronát érvelésének és gondolatmenetének vonalára. Végző soron, Kálvin számára itt, az engedelmisség és ellenállás kérdésénél is Krisztus, a megváltás, és az annak megfelelő élet tisztasága adja meg az irányt. Ez az, ami eligazodást kell, hogy nyújtson a kálvini gondolkodás kapcsán akkor is, amikor az esetleges ellentmondásokat vesszük szemügyre Lutherhoz hasonlóan Kálvin esetében is felfedezhetünk ilyeneket. Ezek közül csak egyet említenék meg, ami azt gondolom, mindenféleképpen elgondolkodtató, és aminek akár messzemenő következményei is lehetnek. A „népnyúzó” zsarnok elleni lázadás nem megengedhető Kálvin szerint, ugyanakkor az „inkább Istennek engedelmeskedni, mint embernek” elv akár a zsarnokkal szembeni nem engedelmisséget (nem lázadásról, erőszakos ellenállásról beszélve e helyen!) is jelentheti adott esetben, hisz egy zsarnok uralkodó parancsai „emberellenességükben” Isten és tanítása elleniek is egyben. Nehéz hát meghúzni azt a vonalat, ahol ezek a dimenziók egymástól elválaszthatóak. Egy azonban biztos, a kálvini hagyományban az ilyen „nehéz esetek” megoldásában fontos szerepe van a Szentírásnak és az Isten vezetésébe vetett hitnek, a Szent Lélek vezetésének, illetve a protestáns gondolkodást – különösen a közéleti cselekvést – oly erősen átható Istenhez kötött lelkiismereti mozzanathoz.

Befejező gondolat

Fontos, hogy lássuk: a teológiának van mondanivalója a világ dolgairól, beleértve a politika világát is. Bár a Szentírás nem jogi, politikatudományi kézikönyv, mindazonáltal ez nem jelenti azt, hogy ne lenne, ne lehetne üzenete a jog, a politika, a hatalom számára.

---

⁶³ Uo. 778. oldal. Ezért „menti fel” aztán Kálvin cselekedetei alól Dávidot (Királyok első könyve 12. rész, 30. vers), illetve ítéli el (illetve maga Isten) az izraelitákat akkor, amikor a király parancsára „új babonáságokba estek” (Kálvin ezekről, az érvelése szempontjából számára releváns esetekről tanulmányának 778 és 779 oldalain részletesebben is ír).

⁶⁴ Uo. 779. oldal

Felhasznált irodalom:

BEINTKER, Michael: Calvins politische Ethik. kézirat. 2006. 4. oldal.

BENDA, Kálmán: A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára. In: Helikon 1971/3-4. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1971.

BENKE, György: Kálvin társadalmi etikája. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1986.

BODENSIECK, Julius: The Encyclopedia of The Lutheran Church. Augsburg Publishing House. Minnesota (USA). 1965.

BOHATEC, József: Isten szuverenitása és az állam Kálvin tanításában. Pápai Református Főiskola. Pápa. 1936.

CHADWICK, Owen: A reformáció. Osiris Kiadó. 2003. Budapest.

DOUMERGUE, Emil: Kálvin jelleme. A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség Kiadóvállalata. Budapest. 1922.

EBENSTEIN, William – EBENSTEIN, Alan O.: Great Political Thinkers. Plato to the Present. Harcourt Brace College. Fort Worth (USA). 1991.

FAZAKAS, Sándor: Kálvin időszerűsége Kálvin Kiadó. Budapest. 2009. 372-374 oldalak.

FORRESTER, B. Duncan: Luther Márton-Kálvin János. In: STRAUSS, Leo – CROPSEY, Joseph: A politikai filozófia története. I. kötet. Európa Kiadó. Budapest. 1994. 480-481 oldalak.

GRITSCH, Eric W. : Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából. Luther Kiadó. Budapest. 2006.

HUSZÁR, Pál: Kálvin János élete, teológusi, reformátori és egyházszerzői munkássága. Kálvin Kiadó. Budapest. 2009.

KÁLVIN, János: A genfi egyház kátéja. Pápa. 1907.

KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910.
(Valamint Kálvin Institutiójának a Szenci Molnár Albert által 1624-ben Hanoviában megjelentetett magyar nyelvű változata.)

KUYPER, Abraham: A kálvinizmus lényege. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RVT. Budapest. 1922.

LUTHER, Márton: A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében. In: LUTHER, Márton: A római pápaságról. Aeternitas Kiadó. 63-151 oldalak.

LUTHER, Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F. K. Kiadó. 1906.

Luther Márton: Intés a kedves németekhez. In: D. Luther Márton egyházszerző iratai. Pozsony. 180-182 oldalak.

LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösség a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszerző iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910.

McGRATH, E. Alistér: Kálvin. A nyugati kultúra formálódása. Osiris Kiadó. Budapest

NAGY, Gyula: Az egyház mai tanítása. Evangélikus dogmatika I. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest. 2000.

OSTERHAVEN, Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szemszögből. Kálvin János Kiadó. Budapest. 1995.

SAP, W. John: Paving the Way for Revolution. Calvinism and the Struggle for a Democratic Constitutional State. University Press. Amsterdam. 2001.

SEBESTYÉN, Jenő: Református etika. 1941